

**НОВАК О.С. (м.Хмельницький)ВИНОКУР І.
ЧЕРНЯХІВСЬКА КУЛЬТУРА: ВИТОКИ І ДОЛЯ.
Кам'янець-Подільський: «Абетка», 2000. 375 с.
(Рецензія)**

Професор Кам'янець - Подільського державного педагогічного університету, доктор історичних наук, академік Української академії історичних наук І.С.Винокур у липні 2000 року відсвяткував своє 70-річчя. Зустрів він його у повному розквіті сил та таланту, що засвідчує написана ним фундаментальна праця: "Черняхівська культура: витоки і доля", котра вийшла з друку напередодні ювілею. Вийшла вона під орудою Академії наук вищої школи, Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Монографія присвячена актуальним та складним питанням вітчизняної історії - проблемам походження та історичної долі черняхівської культури II - V ст.н.е. Загальна її ідея розкривається вже в анотації, де наголошується, що автором синтезовано матеріали історії слов'ян, фракійців, пізніх скіфів, сарматів і германців в епоху "великого переселення народів", простежено роль черняхівського слов'янського населення у формуванні наступних ранньосередньовічних східнослов'янських союзів племен державного типу V - VIII ст.н.е.

Відзначимо, що це дослідження не ставить остаточну крапку у науковій розробці проблеми. Як скромно зазначає сам автор: "...наша праця, крім вирішених, включає питання, які поставлені в порядку обговорення. І хоч вони будуть, очевидно, вирішені тільки у майбутньому, сама постановка цих питань видається нам назрілою необхідністю. Ми далекі від думки, що концепція, запропонована в цій книзі повністю вичерпала досліджувані проблеми. Складність проблематики, а також суперечливість багатьох трактовок, представлених у вітчизняній та зарубіжній археології у зв'язку з вивченням черняхівської культури, говорять самі за себе" /Лон Винокур. цит. праця. с.14/

Щоб зберегти хронологію зауважимо, що пам'ятки черняхівської культури вперше були виявлені видатним вітчизняним археологом В.В.Хвойко. Йому, зокрема, стало відомо під час розкопок Шаргородського городища у 1899 році, що жителі с. Ромашки Васильківського повіту Київської губернії при розкопках глини для господарських потреб біля церкви знаходили залишки посуду, металеві речі, людські кістки. При дослідженнях у 1899 - 1900 роках одночасно з Ромашківським могильником було виявлено кладовище у с.Черняхів (нині Київської області). Оскільки пам'ятка поблизу с.Черняхів була насиченішою, то у її честь і пішла назва "Черняхівська". Від того часу уже впродовж 100 років ця назва не залишає вуст археологів - славістів.

В.В.Хвойка, вважав нововідкрити культуру слов'янською за походженням. Датуючи II - V ст.н.е. він шукає корені культури у більш ранній хліборобській культурі Скіфії, а продовження її у

більш пізній - культурі Київської Русі. Датування черняхівської культури підтримали такі знані тоді дослідники - археологи як К.Гадачек, О.Спіцин, М.Віляшівський, М.Брайчевський. "Історія вивчення черняхівської культури (Історіографічні дослідження в Україні". Вип.К.1967.С.218/

Відкриття аналогічних пам'яток черняхівської культури продовжилися поблизу м. Львова, у Румунії, Польщі, які породжували наукові дискусії і нові концепції. Зокрема відомий німецький археолог П.Райнеке у Майнці у 1906 році опублікував статтю у якій викладає "готську" концепцію походження черняхівської культури. Цю теорію підтримали такі відомі на той час археологи як К.Дікулеску з Румунії, В.Антоневич, Ю.Костшевський з Польщі та ін. Ця думка була домінуючою до кінця 30-х рр. XX ст.

Вітчизняні ж археологи активно у розробку цього питання не втручалися, насамперед тому, що надавали перевагу вивченню соціально - економічної проблематики, вони повільно накопичували матеріал про черняхівську культуру. На стан дослідження її негативно впливало також шельмування археологів, розпочате наприкінці 20 р., звинувачення їх у захопленні патріархальщиною, "речознавством", "українському буржуазному націоналізмі", що призвело до політичних репресій видатних археологів України. Все ж, в умовах що склалися окремі ентузіасти продовжували вести накопичування матеріалу. Як свідчать короткі зведення ВУАКу, з цього числа можна назвати розкопки у 1926 році П.Смолічевим та у 1928 - 1929 роках С.Гамченком Маслівського могильника, Е.Козловської у тих же Ромашках та в Дідівщині (Київської обл.), В.Щербаківського у 1926 р. у Вилах-Ярузьких на Поділлі, М.Макаренка в Губинцях на Чернігівщині, у цьому ж році П.Козара на Дніпропетровщині.

Перелом у вивченні черняхівської культури вітчизняними археологами наступив наприкінці 30-років, коли в Інституті археології АН УРСР активно розпочинається підготовка до видання матеріалів з даної проблеми. Потрібно зазначити, у міжвоєнний період свій внесок у історіографію черняхівської культури внесли і учні Польщі. Найбагатший доробок серед них був у Т.Реймана, котрий провадив розкопки у районі Кракова.

Наприкінці 40-х - початку 50-х років дискусії навколо походження і ролі черняхівської культури розгортаються з новою силою. З одного боку, більшість учених, що займаються її дослідженням продовжують притримуватися тези про її слов'янське походження. З іншого - частина науковців, заперечуючи її, висувують інші гіпотези (готську, фракійську, скіфо-сарматську). Значного поширення у цей час набуває точка зору висловлена у 1954 році П.І.Третьяковим про багатоетнічність

черняхівської культури. Він стверджував, що черняхівська культура покривала за своїм походженням слов'янські, сарматські, готські, фракійські племена. М.Ю.Брайчевський вважає, що більшість дослідників підтримала цю точку зору через те, що вона примирювала різні гіпотези, не заперечуючи жодну із них, але по суті ухилялася від відповіді на складні і важливі питання (Брайчевський М.Ю. Цит. праця. С.227).

З дослідників черняхівської культури того часу варто назвати імена М.Артамонова, В.Довженка, М.Брайчевського, Е.Симоновича, А.Сміленко, Є.Махно, В.Петрова, В.Барана та ряд ін. Їх праці засвідчували активне намагання привнести у дослідження проблем черняхівської культури нові узагальнення. Зокрема, землеробство, котре становило основу діяльності черняхівських племен активно досліджував В.Й.Довженко опублікувавши ряд цікавих робіт. (В.Й.Довженко. Землеробство Древньої Русі, -К., 1961. Вісник АЖУРСР, 1949, №2. С. 54.65; Там само. 1952 №4. С.26-36. Матеріали по истории земледелия СССР Т.І. М. 1952. С.115 – 125). А.Т.Сміленко вивчала ремесла, присвятивши цьому питанню дисертаційне дослідження. "Отделение ремесла и развитие торговли в раннеантском обществе." К.1952. Економічні зв'язки черняхівських племен ґрунтовно описав у своєму дослідженні "Римська монета на території України" М.Ю.Брайчевський. Розробки у цей період дозволили активно накопичувати матеріал для майбутніх ґрунтовних узагальнень.

У 60-80 - х рр., як підкреслює І.С.Винокур зусилля дослідників-славістів у різних регіонах насамперед спрямовуються на поглиблене вивчення старожитностей першої половини I тис.н.е. У зв'язку з появою нових матеріалів археологічних досліджень активізуються зусилля учених з'ясувати генезу та шляхи формування черняхівської культури. Цікавими з цієї точки зору були праці Г.Ф.Нікітіної, Ю.В.Кухаренка, В.Д.Барана, І.С.Винокура, В.Б.Щукіна, Д.О.Мачинського, І.П.Русанової, В.В.Сєдова. Ведучи мову про масштабність розробки проблеми за 100 років треба підкреслити, що за цей час досліджено понад 100 поселень, 50 могильників, відкрито 400 жител, 3000 поховань. Тільки на території України зафіксовано понад 3 тис. пам'яток черняхівської культури.

Зазначимо, що немало зробив у дослідженні черняхівської культури і І.С.Винокур. Він розпочав цю працю ще у 1953 році в Житомирському обласному краєзнавчому музеї. Предметом уваги, молодого тоді дослідника, стали старожитності Східної Волині. Його праці відразу привернули увагу вчених (Брайчевський М.Ю. Цит. праця. С.231). На основі зібраного матеріалу І.С.Винокур у 1962 році в Ленінградському відділенні Інституту археології АН СРСР захищає дисертацію "Старожитності Східної Волині першої половини I тисячоліття нової ери". Доречі, першим опонентом при публічному захисті виступав відомий археолог П.М.Третьяков. У 60-х роках учений вивчає поселення та могильники черняхівської культури в Ружичанці, Рідкодубах, Усті (Хмельницька область). 70-ті роки він присвячує дослідженню

старожитностей черняхівської культури в регіоні літописної Бакоти на Дністрі. У цей час захищає докторську дисертацію на тему: "Історія та культура черняхівських племен Лісостепового Дністро -Дніпровського межиріччя перша половина I тисячоліття н.е." У 90-х роках під час розкопок поблизу села Бернашівка Могилів-Подільського району І.С.Винокур відкриває першу у Європі ювелірну майстерню слов'ян середини I тисячоліття н.е. За матеріалами цих розкопок появляється оригінальна монографія "Слов'янські ювеліри Подністров'я. Кам'янець -Подільський, 1997". Матеріали досліджень в Бакоті, Усті, Бернашівці на Дністрі відкрили пам'ятки V – початку VI, які зв'язали носіїв черняхівської культури Лісостепу з наступним слов'янським населенням VI – VIII ст. н.е.

Визначаючи концептуальні підходи, автор рецензованої монографії формулює їх таким чином "... автор продовжує дотримуватися поліетнічної концепції щодо історії та культури черняхівських племен в цілому і разом з цим на основі конкретних матеріалів констатує, що у лісостеповій смузі Дністро-Дніпровського межиріччя черняхівську культуру представляли переважно слов'яни. Такий концептуальний підхід склався у автора в результаті 45-ти років дослідження лісостепових черняхівських пам'яток Поділля, Волині та Середнього Подніпр'я." / Винокур І.С. Цит. праця. С.15/.

Зібрана величезна джерельна археологічна база, з врахуванням аналізу історичних джерел, дозволила автору монографії зупинитися на найактуальніших питаннях генези черняхівської культури на величезному географічному просторі та тривалому відрізку часу, а саме: географічна ситуація в Південно - Східній Європі у зв'язку з розселенням племен рубежу і першої половини I тисячоліття н.е.; субстратні старожитності-попередні та синхронні черняхівській культурі; порівняння морфологічних ознак черняхівської культури Лісостепу з попередніми та наступними старожитностями; провінціалістичні впливи у формуванні черняхівської культури; особливості матеріальної культури черняхівських племен Дністро-Дунайського межиріччя і Північного Причорномор'я; соціально-політична історія східних слов'ян II - VIII ст. н.е.

Як бачимо, автор не обійшов гострих кутів наукової дискусії про витоки та подальшу долю черняхівської культури. З притаманною йому щирістю, послідовністю, аргументованістю І.С.Винокур з розділу в розділ логічно відстоює свою точку зору, вміло веде читача по складних лабіринтах наукової проблеми. І науковцю - професіоналу, і краєзнавцю - аматору, і непересічному читачеві стають зрозумілими сутність проблем, що підіймаються, доступним понятійний апарат наукових формувань.

Простота викладу матеріалу, численні ілюстрації, чудове поліграфічне оформлення. безумовно, прикрашають видання. Побажаємо \equiv І.С.Винокуру нових археологічних відкриттів і нових узагальнюючих праць.